

The songs are each lyrical in their tone, but Ferenc Liszt's music is quite different from the melodies of the Italian composers of the 19th century, reflecting a great variety of colours and emotions, which were only enhanced by the singer's marvellous performance, her singing technique, her simplicity and artistic humility.

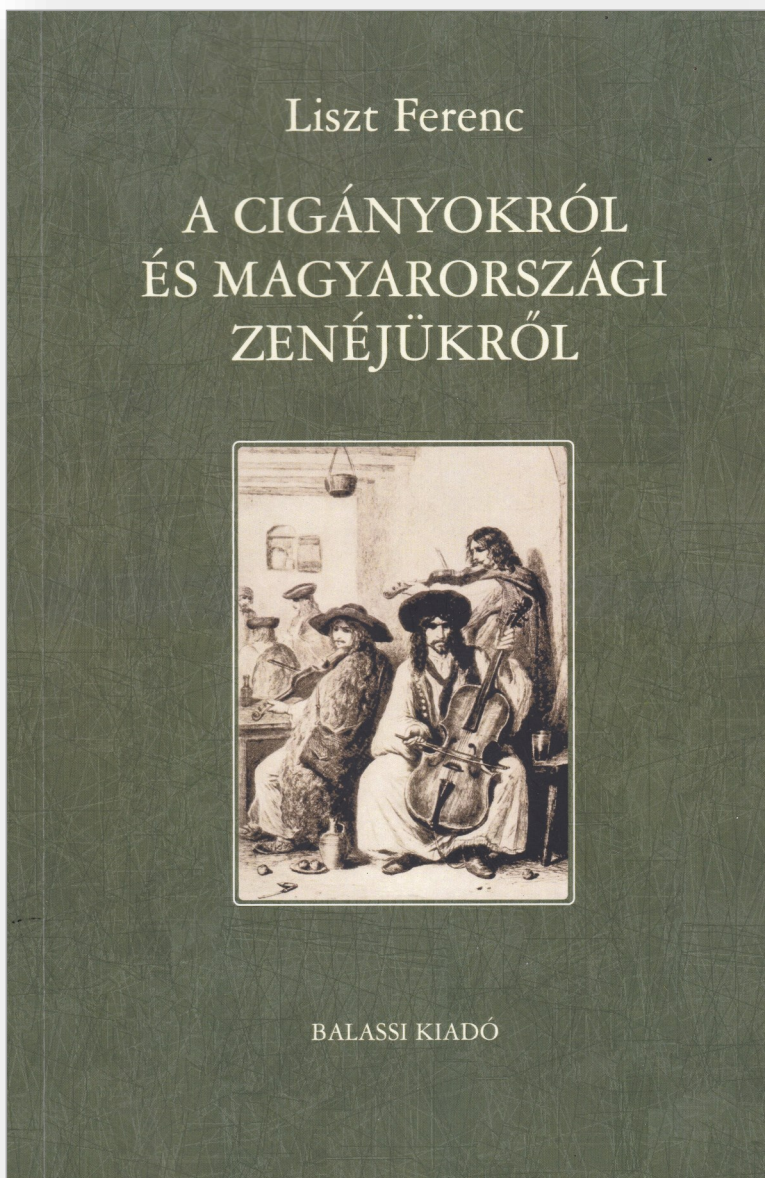
In the final part of the concert, Mónika Lukács sang two arias by two great Italian composers, Bellini and Verdi (from *Norma* and Gilda's aria from *Rigoletto*, respectively), thus demonstrating her *bel canto* performance style, which utterly convinced the audience of her knowledge, musical talent and excellent performing skills.

The concert was a unanimous success, with the small audience rapturously thanking both artists for their performances. It is a great pity that we haven't had the opportunity of meeting and hearing Mónika Lukács in Hungary so far. The CD album - which will certainly be judged by the professional jury at the next Liszt International Grand Prix du Disque competition - will hopefully contribute to the recognition she deserves both in her homeland and internationally.

LISZT FERENC: *A CIGÁNYOKRÓL ÉS MAGYARORSZÁGI ZENÉJÜKRŐL*

Fordította Hamburger Klára (Budapest: Balassi Kiadó, 2020)

(Kaczmarczyk Adrienne recenziója)

Liszt írásai a 19. századi zenekultúra sajátos jegyeit viselik magukon. Számos zeneszerző-kortársához hasonlóan ő is hasznosnak találta, ha segítségül hívja a szavakat zenéje megértéséhez. Negyedszázadon át, 1835–61 között tartott fenn kapcsolatot a sajtón keresztül is a közönség hivatásos és műkedvelő rétegével. Ám a jó tollú zeneszerzőkkel – Berliozsal, Schumann-nal vagy Wagnerrel – ellentétben neki szüksége volt egy rokon szellemű munkatársra, aki zenei nézeteit szavakba önti. A neve alatt megjelent írásokban ezért nem tulajdon szavai olvashatók, s így azok a fordítás és a parafrázis rokonai, még ha megjelenésük előtt Liszt átnézte, szükség esetén átíratta is őket. Ami *A cigányokról és magyarországi zenéjükéről* szóló könyvet illeti, a keletkezés- és kiadástörténet arra utal, hogy az irányítás ezúttal kicsúszott Liszt kezéből. Az 1859 júliusában és 1861-ben három nyelven megjelent szöveg megformálásában, különféle okokból, a szokásosnál nagyobb szerep jutott a francia eredeti megfogalmazójának, Carolyne zu Sayn-Wittgensteinnek és nehezebb feladat a német és a magyar fordítónak, Peter Corneliusnak és Székely Józsefnek. Hamburger Klára, aki új fordításával a magyar Liszt-kutatás régi adósságát törlesztette, láthatólag maga is szembesült elődei problémájával. Ennek megértése érdekében hadd idézzük fel röviden a mű keletkezés- és recepciótörténetét, annál is inkább, mert ahhoz épp az új fordítás készítője biztosít számunkra segítséget. Hamburger Klára ugyanis a magyar Liszt-kutatás nyomdokain haladva már több évtizeddel ezelőtt feldolgozta a *Cigánykönyv* magyarországi fogadtatását a Liszt írásainak 2016-ig Detlef Altenburg szerkesztette

kritikai kiadása számára. A szóban forgó kötet kiadása még várat magára, de a recepciótörténeti kutatás eredménye több kisebb írás után nemrégiben egy nagyszabású tanulmányban is megjelent a szerző tanulmánykötetében.¹

A Liszt nevén kiadott írások közül *A cigányokról és magyarországi zenéjükéről* az egyetlen, amely megbukott. Francia részről a *Revue des deux Mondes* recenzense, Paul Scudo foglalkozott vele, aki zavarosnak és egészében véve gyengének találta.² A magyar fordítás még meg sem jelent, amikor a könyv fő hipotézise, miszerint a cigánybandák által játszott zene nem magyar, hanem cigány eredetű, közfelháborodást váltott ki Magyarországon. Az állítást, mely már Scudót is meglepte, magyar részről legalaposabban Brassai Sámuel igyekezett cáfolni.³ Brassaihoz hasonlóan a francia eredeti alapján véleményezte a könyvet Eduard Hanslick is, aki ezúttal tartózkodóan nyilatkozott.⁴ A zene eredetét illetően logikusnak találta Liszt gondolatmenetét, de diplomatikus indoklása szerint kellő tudományos apparátus hiányában helyesebbnek látta, ha se *pro*, se *contra* nem véleményezi. 1881-ben, az átdolgozott francia és az annak alapján 1883-ban elkészült német fordítás újabb botrányt okozott.⁵ Magyar részről továbbra is a cigányok szerzőségére vonatkozó hipotézist kifogásolták, míg zsidó részről azt, hogy a velük szemben már az 1859-es kiadásban is igen kritikus attitűd 1881-ben antiszemitizmusba csapott át.⁶

Liszt és Carolyne zu Sayn-Wittgenstein levelezése kétségtelenné teszi, hogy a párizsi Bourdilliat-nál 1859 júliusában megjelent *Des bohémiens et de leur musique en Hongrie* kettejük munkája. A kézirat hiányában azonban a munkamegosztás módjára és mértékére vonatkozólag nincsenek pontos adataink. A 2., átdolgozott francia kiadással kapcsolatban szintén a levelezés árulja el, hogy a szövegét Carolyne készítette elő. A Liszthez közel állók, köztük Lina Ramann számára 1881-ben már az is világos volt, hogy Liszt csak a kiadás után szembesült az átdolgozott részek tartalmával.⁷

A könyv két változatának fordítói mindannyian kifejezték ellenérzésüket a tartalommal és a stílussal szemben. Vagy a Carolyne-nak tulajdonított nézetek és fogalmazás, vagy a cigány eredet hipotézise ellenében foglaltak állást.

Az 1859-es francia eredeti német és magyar fordításának jogát Liszt a pesti Heckenast Gusztávnak adta el.⁸ Peter Cornelius több helyütt rövidített a szövegen, feltehetőleg tapintatból az izraelitákról szóló fejezeteken is. Német fordításában az eredeti 140 kis fejezet helyett húsz nagyobb, címeikkel ellátott fejezetre bontotta a szöveget. Ily mértékű változtatást csak abban a meggyőződésben eszközölhetett, hogy a szöveg nem Lisztől, hanem Carolyne-tól származik. Feltehetőleg Heckenasttól függetlenül dolgozott, mivel átvette a francia kiadásban hibásan írt magyar szavakat. Erre utal az is, hogy mint az utolsó oldal elárulja, fordítása a lipcsei Breitkopf & Härtel nyomdájában jelent meg, nyilvánvalóan a pesti kiadó megbízásából. A második német fordítást Lina Ramann készítette el, miután hasztalan próbálta rávenni Lisztet, hogy ragaszkodjon az 1859-es francia szöveg fordításához, valamint Breitkopf & Härtelt, hogy tartsa távol Carolyne-t a *Gesammelte Schriften* közreadási munkáitól.⁹

A fordítók kiválasztásában Liszt már 1856 szeptemberében egyeztetett Heckenasttal.¹⁰ Cornelius mellett Mátray Gábort szerette volna megnyerni a feladatnak, aki számos adattal, valamint a cigányoknak a magyar zenetörténetben játszott szerepét bemutató német nyelvű tanulmányával is segítségére volt.¹¹ Mátray nem számított rá, hogy Liszt az övével épp ellentétes következtetésre jut az eredet kérdésében. Fordítói felkérésének terve egyúttal jól érzékelteti, Liszt mennyire gyanútlan volt hipotézise magyar fogadtatását illetően. Miután Mátray nem vállalta a munkát, 1859. augusztus 27-i levelében Liszt Heckenastra bízta a fordító kiválasztását azzal a feltétellel, hogy egy bizonyos kellemetlen múltú és a *Cigánykönyvről* még annak megjelenése előtt rosszindulatúan nyilatkozó személyt nem kér fel. A Liszt-irodalom két személyt sejt a *persona non grata* mögött: Kertbeny Károlyt és Székely Józsefet.

Kertbeny Károly

Székely József

1854-ben ugyan még Kertbeny közvetített Liszt és Heckenast között a *Cigánykönyv* ügyében, viszonyuk azonban hamarosan megromolhatott, mivel Liszt már 1856. szeptemberi levelében egyértelműsítette, hogy félreállítja őt. Miután Heckenast a *Budapesti Hirlapban* közölte Liszt 1859. augusztus 27-i levelét, Kertbeny – talán bosszúból – támadásba lendült. Prahács Margit szerint legalábbis Kertbeny állhatott annak a magyarországi lejárató sajtókampánynak a hátterében, amely a *Pest-Ofner Zeitung* feltehetően Lisztnek is eljuttatott 1859. szeptember 7-i számában közölt „H[err] Liszt über Zigeunermusik” című írás nyomán bontakozott ki.¹² Eckhardt Mária feltételezése szerint Liszt Kertbenyben besúgót gyanított. Legalábbis erre utal 1860. július 25-i levele, mely szerint a „tisztátalan személyiségű” Kertbeny Széchenyi halálára írt broszúrája alján „egy feltehetően a rendőrség által adományozott *alsóbb szám*” olvasható.¹³

A *Pesti Napló*, később a *Vasárnapi Ujság* és a *Magyar Sajtó* szerkesztőségi tagja, Székely József nevét D. Szemző Piroska kapcsolta össze a Liszt által 1859 augusztusában elutasított, meg nem nevezett fordítóval.¹⁴ Szemző arra alapoz, hogy nevét nem tünteti fel a magyar kiadás (kilétét Major Ervin fedte fel¹⁵), továbbá hogy Székely, akinek *Egy év története* című, 1857-ben kiadott könyvét felségsértés vádjával elkobozták, „kellemetlen múltúnak” számíthatott Liszt szemében. Kétséges azonban, hogy Liszt tudott Székely könyvről s ha igen, zavarta volna. Szemző ugyanakkor nem tesz említést a *Vasárnapi Ujság* 1859. augusztus 21-i számában „Liszt Ferencz és a magyar zene” címmel megjelent írásról, amelynek „S–y J.” monogramjával jegyzett szerzője mögött talán Székely áll. „S–y J.” elismeri, hogy nem olvasta a könyvet (Lisztet ez háborította fel), de mivel tapasztalatai szerint Liszt „csak annyiban magyar, amennyiben Magyarhonban született”, hitelt ad a külföldi lapok – nyilván a *Revue des deux Mondes* – híradásának. A Liszttel szemben méltatlan hangot megütő cikktől a lap szerkesztősége még ugyanazon az oldalon elhatárolta magát.¹⁶ Bár valószínűtlen, hogy eljutott Lisztnek a magyar nyelvű lap, ha „S–y J.” azonos Székely Józseffel, akkor a *Cigánykönyv* magyar kiadásában okkal hallgatták el a nevét, sőt, talán maga indítványozta azt.

Az új magyar kiadás fordítójának attitűdje inkább a német fordítókéval rokon. Hamburger Klára is azon volt, hogy megkülönböztesse a Lisztnak, illetve a Carolyne-nak tulajdonítható szakaszokat. Mivel az eredeti kéziratnak nyoma veszett s mivel a Weimarban élő Corneliusszal ellentétben neki nem állt módjában a kulisszák mögé tekinteni, döntéseiben saját kutatói tapasztalataira kellett hagyatkoznia. Előszavában a Liszttel rokonszenvező kortársak, a *Vasárnapi Ujság* és a *Zenészet Lapok* megértésével, de a mai tudásunk alapján értékeli Liszt hipotézisét. A 160 évvel ezelőtt megjelent magyar fordítás modernizálására rég megérett az idő. Már csak azért is, mert az a professzionális muzsikuskok részéről már 1861-ben sem talált tetszésre. A *Zenészet Lapok* magát meg nem nevező recenzense a zenei szakértelmet kérte számon a fordítón.¹⁷ Székely mentességére legyen mondva, a francia, német, olasz zenei terminológia magyar megfelelője korántsem állt még teljes egészében rendelkezésére. Hamburger Klárát illeti a köszönet, hogy a francia eredetivel együtt az 1861-es magyar fordítást is érthetővé tette a mai olvasóközönség számára.

Liszt 1846-ban úgy képzelte, a magyar rapszódia megkomponálásakor egy ősi, hangszeres eposz rekonstrukciójára vállalkozik.¹⁸ Ennek kapcsán jutott eszébe 1847-ben, hogy a ciklust elő- vagy utószóval lássa el¹⁹, míg végül az ötletből megszületett a *Cigánykönyv*. Kis túlzással elmondhatjuk, hogy az 1847-es előszó terve osztozott az eposz sorsán: a különféle kiadások és fordítások formájában egy soha le nem írt mű parafrázisai születtek belőle.

Mind a francia, mind a német és mind az 1861-es magyar szövegben szerepelnek magyar szavak hibásan. Ezeket a köz- és tulajdonneveket Hamburger Klára helyesbítette, és a fordítása 193–194. oldalán felsorolja:

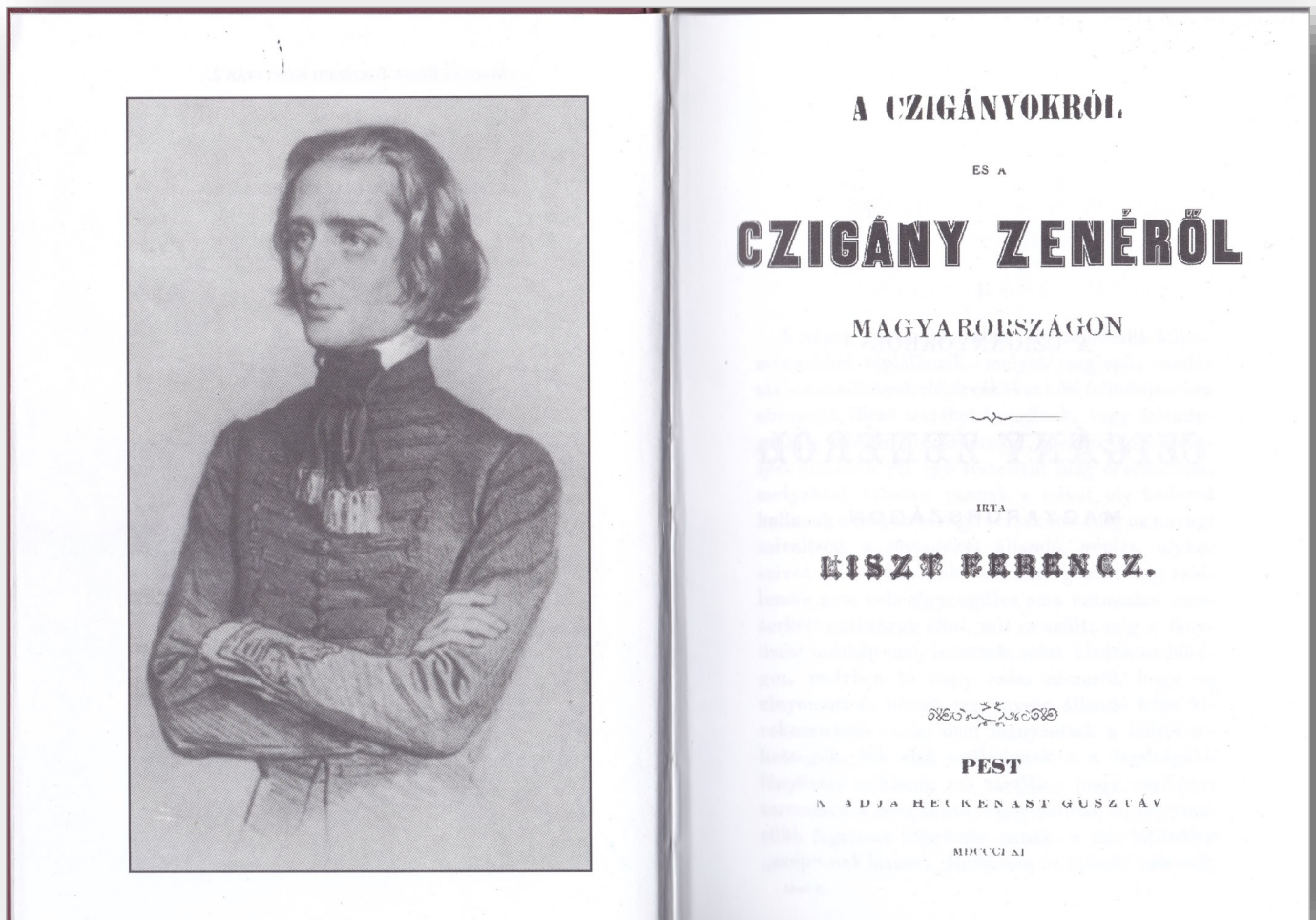
HIBÁSAN ÍRT MAGYAR HELYSÉG- ÉS SZEMÉLYNEVEK

Az alábbi szöveget a francia nyelvű könyvben helytelenül írt magyar neveket tartalmazza, amelyeket sokszor nem kevés munkával sikerült azonosítanom. Ez a lista is bizonyítja, hogy mind a hercegné, mind Liszt ismeretei meglehetősen hiányosak voltak Magyarországgal és a magyar nyelvvel kapcsolatban, és nem is vették a fáradságot, hogy utánanézzenek az adatoknak.

cygany (ez lengyelül van!)	cigány	Zips	Szepes megye
Rommy	roma	Gomar	Gömör
Elyen	éljen	Langi	Lányi
Frischka, Friszu, Frisza	friss, frissen	Sahajo	Sajó
Szatra	sátor	Sugar, Glantear, Baczar	Sugár, Galánta, Baczúr
Josy	Jócsi	Galantear	Gelencsér
Lassu	lassú	Pakarius, Sarkoczy, Heczkematy	Patikárus, Sárközy, Kecskeméti
Zymbala	cimbalom	Böngö, Bönya	Böny
Faralaya	furulya	Samogyi	Somogyi
Kust	csákány	Farkos Josy	Farkas Józsi
Tarogaso-síp	tárogató, síp	Kalanyka	kalamajka, kolomejka
Tinody Stephens	Tinódi (Lantos) Sebestyén	Lavatta	Lavotta (János)
Matrray	Mátray (Rothkrepf) Gábor	Trencson	Trencsén
Emmerich-Thurzo	Thurzó Imre	Izif	Izsép
Rokosz	Rákos	Templin	Templén
Lippe	Lippa	Grassalcowich	Grassalkovits
Biken	Bicse	Godolo	Gödöllő
Radkan	Radvány	Pustas	puszta
Barnu	Barna	Sulyasen	gulyás
Csinka Panna	Czinka Panna	Kanaszen	kanász
		Szezonelellen Szerelem	szerencsétlen szerelem
		Édelin	Edelény
		Barsod	Borsod
		Deszöfy	Dessewffy
		Csifrasay	cifraság
		Csermak Hallala	Csermák halála
		Pszprim	Veszprém
		Gyorgay	Görgy
		Notas	nóta, nótás
		Czehe	Czeke
		Giorgio	gádzsó

JEGYZETEK:

1. Hamburger K.: „Liszt Cigánykönyve Magyarországon”, in „*Nem pusztán zenész*”: *Tanulmányok Liszt Ferencről* (Budapest: Rózsavölgyi és Tsa, 2019), 121–147.
2. P. Scudo: „La musique des Bohémiens, de M. Liszt”, *Revue des deux Mondes 2e période*, 22 (1859), 757–63.
3. Brassai S.: *Magyar- vagy cigány-zene?* (Kolozsvár: Stein J., 1860)
4. E. Hanslick: „Liszt über die Zigeuner”, *Die Presse* 12/234–236 (15–17. September 1859)
5. A francia és a német nyelvű kiadás is a lipcsei Breitkopf & Härtelnél jelent meg, az utóbbi Lina Ramann fordításában.
6. Schütz Miksa: *Liszt über die Juden* (Pest: 1881). Az 1881-es botrány részleteiről ld. Hamburger Klára idézett tanulmányát, valamint Legány Dezső összefoglalását: *Liszt Ferenc Magyarországon, 1874–1886* (Budapest: Zeneműkiadó, 1986), 158–165. *Liszt and His Country, 1874–1886*, transl. by E. Smith-Csicsery-Rónay (Budapest: Occidental Press, 1992), 182–86.
7. L. Ramann: *Lisztiana: Erinnerungen an Franz Liszt (1873–1886/87)*, hg. von A. Seidl, F. Schnapp (Mainz etc.: Schott, 1983), 183.
8. A témához ld. D. Szemző Piroska tanulmányát is: „Heckenast Gusztáv, a zenei kiadó (Liszt Ferencről Volkmann Róbertig)”, *Magyar Könyvszemle* 77/4 (1961), 432–65.
9. Ld. Ramann 1881. november 1-én kelt levelét Breitkopf & Härtelhez, valamint a Liszttel folytatott beszélgetését. Ramann: id. mű, 182, 195–97.
10. Ld. Liszt 1856. szept. 12-én kelt, Carolyne-nak írt levelét. *Franz Liszts Briefe* 4, hg. von La Mara (Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1899), 334.
11. Mátray írásának 1854-es magyar fordítása: „A magyar zene és a magyar cigányok zenéje”, in uó: *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások*, közr. Gábr Gy., függelék Várnai Péter (Budapest: Magvető, 1984), 305–28.
12. Ld. az 1854. április 14-i, Kertbenyhez írt Liszt-levéelhez fűzött 1. jegyzetet: Franz Liszt: *Briefe aus ungarischen Sammlungen (1835–1886)*, gesammelt und erläutert von Margit Prahács (Budapest: Akadémiai, 1966), 311–13.
13. Ld. az Agnes Street-Klindworth-hoz írt levélhez tartozó 3. lábjegyzetet. In Eckhardt M. (ford. és jegyz.): *Liszt Ferenc válogatott levelei (1824–1861)* (Budapest: Zeneműkiadó, 1989), 230, no. 149.
14. D. Szemző P.: id. mű, 436–37.
15. Major E.: „A galantai cigányok”, *Magyar Zene* 1/3 (1960), 243–48, ide 243.
16. „S–y J.” írása után Paul Scudo recenzióját (a zenei elemzést kihagyva) közli a lap: *Vasárnapi Ujság* 6/34 (1859. aug. 21.), 403–404.
17. „Zeneirodalmi ujdonság”, *Zeneészeti Lapok* 1/42 (1861. július 17), 333–34.
18. Ld. Liszt 1846. október 18-én kelt, Marie d’Agoult-hoz írt levelét. S. Gut et J. Bellas (ed.): *Correspondance: Franz Liszt – Marie d’Agoult* (Fayard, 2001), 1148–49.
19. Ld. Liszt 1847. július 17-én kelt levelét Marie-hoz. Gut et Bellas: id. mű, 1178.

Az 1861-es magyar nyelvű kiadás reprintje (Budapest: 2004, Magyar Mercurius /Magyar Roma Történeti Könyvtár/)
 Reprint of the 1861 Hungarian Edition Budapest: 2004, Magyar Mercurius /Hungarian Roma Historical Library/)